

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 10 | pp. 139-145 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

SANOAT KORXONALARINING INNOVATSION FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING XUSUSIYATLARI

Kurbanova Shaxnoza Yuldashbayevna

TDIU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada sanoat korxonalarini samaradorligini oshirishda ilg'or xorij tajribasini qo'llash imkoniyati, sanoat korxonalarini rivojlantirishda innovatsiyalarning kirib borishini baholash me'zonini ishlab chiqish va tizimni avtomatlashtirishdagi tizimli islohotlarni amalga oshirish bosqichlari tadqiq etilgan bo'lib, korxonalar samaradorligini oshirish uslubiyoti o'rganilgan. Bugungi raqobat muhitida sanoat korxonalarining innovatsion faoliyati ularning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Innovatsion faoliyat samaradorligini to'g'ri baholash esa korxonalar uchun strategik ahamiyatga ega bo'lib, resurslarni oqilona taqsimlash va innovatsion salohiyatni to'liq amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu taqdimot sanoat korxonalarining innovatsion faoliyati samaradorligini baholashning asosiy xususiyatlari va usullarini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: sanoat korxonalarini, innovatsiya, innovatsion faoliyat, samaradorlik, samaradorlik ko'rsatkichlari, samaradorlikni baholash.

CHARACTERISTICS OF ASSESSING THE EFFICIENCY OF THE INNOVATIVE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Kurbanova Shaxnoza Yuldashbayevna

TSUE independent researcher

Abstract: In the article, the possibility of using advanced foreign experience in increasing the efficiency of industrial enterprises, the development of criteria for evaluating the penetration of innovations in the development of industrial enterprises, and the stages of implementing systemic reforms in system automation are studied, and the methodology of increasing the efficiency of the enterprise is studied. In today's competitive environment, the innovative activity of industrial enterprises is an important factor in ensuring their sustainable development and competitiveness. The correct assessment of the effectiveness of innovative activity is of strategic importance for enterprises and allows for the rational distribution of resources and the full realization of

innovative potential. This presentation highlights the main characteristics and methods of evaluating the efficiency of innovative activities of industrial enterprises.

Key words: industrial enterprises, innovation, innovative activity, efficiency, efficiency indicators, efficiency evaluation.

1. Kirish (Introduction)

Sanoat korxonalari iqtisodiyotning ustun sohalaridan biri bo'lib, mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sishi va ijtimoiy barqarorligiga katta hissa qo'shadi. Bugungi kunda raqobatbardoshlikni ta'minlash va bozor talablari bilan bir qadamda yurish uchun sanoat korxonalari innovatsion faoliyatni keng joriy etishi talab etiladi. Innovatsiya – bu yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan mahsulotlar, texnologiyalar yoki jarayonlar yaratish va joriy qilish jarayoni bo'lib, u korxonaning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy sanoatda innovatsiya nafaqat mahsulotlarning sifatini oshirish, balki ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va resurslardan yanada samarali foydalanish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali korxonalar yangi bozor segmentlarini zabt etishi, global bozorga chiqishi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashi mumkin. Innovatsiya natijasida ishlab chiqarish jarayonlari avtomatlashtiriladi, bu esa mehnat unumdorligini oshiradi va inson xatosini kamaytiradi. Sanoat korxonalari uchun innovatsion faoliyatni yo'lga qo'yishning eng muhim afzalliklaridan biri – bu raqobat ustunligini yaratishdir. Global miqyosda raqobat kuchayib borayotgan bir vaqtda texnologik yangiliklar joriy etish korxonalar uchun muvaffaqiyat kalitidir. Innovatsion yondashuv korxonalarga mahsulotlar va xizmatlarning yangi turlarini ishlab chiqarish imkonini beradi, bu esa yangi mijozlarni jalb qilish va mavjud mijozlarning sadoqatini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri shundan iboratki, u korxonaning uzoq muddatli rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion yondashuvlar orqali ishlab chiqarish jarayonlarining optimallasuvi, sarf-xarajatlarning kamayishi va foyda marjining o'sishi ta'minlanadi. Shu bilan birga, texnologik rivojlanish va yangi mahsulotlarni yaratish orqali korxonalar iqtisodiy o'sish uchun mustahkam poydevor yarata oladi.

2. Adabiyotlar tahlili (Literature review)

Sanoat korxonalarini innovatsion rivojlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash masalalari ko'plab iqtisodchi olimlarining tadqiqotlarida o'rin olgan. Iqtisodiy adabiyotlarda innovatsiya tushunchasini (atamasini) dastlab qo'llagan olim Y.Shumpeter bo'lib, u o'zining "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" (Theory of Economic Development) nomli asarida innovatsion jarayon natijasidagi o'zgarishlarni quyidagi besh yo'nalishga ajratib ko'rsatib bergan¹:

-yangi texnik va texnologik o'zgarishlar yoki ishlab chiqarish jarayonini yangi bozor talablari asosida tashkil etish;

¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития. -М.: Прогресс 1982. 388 стр

- yangi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan mahsulot turlarini diversifikatsiyalash;
- ishlab chiqarish jarayonlarida yangi xomashyolardan foydalanish;
- ishlab chiqarishni tashkil etishda innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish;
- yangi iste'mol bozorlarini shakllantirish.

Turkiyalik iqtisodchi olimlar ham turkiy avtomobilsozlik tarmog'ida o'tkazgan tadqiqotlarida ham tarmoqdagi korxonalar raqobatbardoshligiga texnologik innovatsiyaning ijobiy ta'sirini notexnologik innovatsiyalar (tashkiliy va marketing) esa sezilarli ta'siri yo'qligini aniqlashgan². Korxonalarining rivojlanishida innovatsiyalarning o'rni mamlakatimizning ko'plab iqtisodchi olimlari tomonidan ham tadqiq etilgan. R.Rashidov kichik biznesni innovatsion rivojlantirishning hududiy imkoniyatlarini tadqiq etgan³. B.Baxtiyorov maqolasida Markaziy Osiyo mamlakatlari sanoat korxonalarini innovatsion boshqaruvining hozirgi holati tahlil etilib Markaziy Osiyo mamlakatlari va O'zbekiston sanoat korxonalarining innovatsion boshqaruvining rivojlanish tendensiyalari qiyosiy taqqoslangan va mavjud muammolar aniqlangan⁴. Ablakulov K. mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida fan-texnika taraqqiyoti va innovatsion jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tadqiq etgan⁵.

3. Metodlar (Methods)

Innovatsion faoliyat samaradorligini baholashda turli xil yondashuvlar va metodologiyalar qo'llaniladi, chunki har bir korxonaning o'ziga xos xususiyatlari va maqsadlari mavjud. Quyida ushbu yondashuvlarning asosiylari va ularning qo'llanishi haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

Statistik ma'lumotlariga asoslanib, sanoat korxonalarining innovatsion faoliyati samaradorligiga ichki omillarning bevosita ta'sirini baholash modelini yaratildi:

$$y = 0,068 - 0,1 \cdot x_1 + 0,111 \cdot x_2 - 0,023 \cdot x_3 - 0,042 \cdot x_4 + 0,026 \cdot x_5 + 0,109 \cdot x_6 + 0,045 \cdot x_7$$

Bu yerda y – sanoat korxonalarini iqtisodiy tizimlarining innovatsion faolligi samaradorligi darajasi, x_1 – tadqiqot va ishlanmalar omili, x_2 – yangi innovatsiyalarni joriy etish omili, x_3 – yangi texnologiyalarni egallash omili, x_4 – dasturiy ta'minot omili, x_5 – kadrlar tayyorlash omili, x_6 – patent va litsenziyalarga bo'lgan huquqlarni olish omili, x_7 – marketing tadqiqotlarini o'tkazish omili.

² Atalay M., Anafarta N., Sarvan F. The relationship between innovation and firm performance: An empirical evidence from Turkish automotive supplier industry //Procedia-social and behavioral sciences. – 2013. – T. 75. – C. 226-235.

³ Rashidov, R. (2022). Vozmozhnosti regiona dlya innovatsionnogo razvitiya malogo biznesa. *Ekonomika i obrazovanie*, 24(1), 275–280

⁴ Baxtiyorov B. Markaziy Osiyo mamlakatlari va O'zbekistonda sanoat korxonalarining innovatsion boshqaruvi amaliyotining qiyosiy tahlili //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – T. 10. – №. 3. – S. 95-10

⁵ Аблакулов К. (2022). Широкое использование научно-технического прогресса и инновационных факторов для увеличения прибавочной продукции. *Экономика и образование*, 24(1), 89–94

1-rasm. Korxonalarining innovatsion faoliyati samaradorligini baholashning xususiyatlari⁶

Indikatorlar tizimi innovatsion faoliyatni o'lchash uchun asosiy vosita hisoblanadi. Bu tizim quyidagi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi:

- **Investitsiyalar hajmi:** Innovatsion faoliyat uchun ajratilgan mablag' miqdori, shu jumladan, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI) uchun sarflangan resurslar.
- **Natijaviy ishlab chiqarish hajmi:** Innovatsiya natijasida ishlab chiqarilgan mahsulot yoki xizmat hajmi.
- **Yangi mahsulotlar ulushi:** Korxonadan yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan mahsulotlarning umumiy ishlab chiqarish hajmidagi ulushi.
- **Innovatsiyadan olingan foyda:** Innovatsiya joriy etilganidan so'ng olingan sof daromad.

Indikatorlar tizimi orqali korxonalar innovatsion faoliyatning qisqa va uzoq muddatli ta'sirini tahlil qilishlari mumkin. Bu ko'rsatkichlar samaradorlikni miqdoriy jihatdan baholashda muhim rol o'ynaydi.

SWOT tahlil (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) innovatsion faoliyatning ichki va tashqi omillarini baholash uchun qo'llaniladi. Ushbu tahlil orqali korxonaning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlar va xavf-xatarlari aniqlanadi. Innovatsion faoliyatni samarali boshqarish uchun SWOT tahlil quyidagilarni aniqlashga yordam beradi:

- **Kuchli tomonlar:** Korxonaning ilmiy salohiyati, texnologik uskunalarning zamonaviyligi va yuqori malakali kadrlar mavjudligi.

⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

- **Zaif tomonlar:** Moliyaviy resurslarning yetishmasligi, ma'lumotlar va tadqiqotlarga cheklangan kirish imkoniyati.

- **Imkoniyatlar:** Innovatsiyalar uchun yangi bozorlar, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va xalqaro texnologik hamkorliklar.

- **Xavf-xatarlar:** Texnologik o'zgarishlar sur'ati, raqobatning kuchayishi va tashqi iqtisodiy omillar.

SWOT tahlil korxonalariga o'z strategiyalarini takomillashtirish va imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun kerakli ma'lumotlarni taqdim etadi.

Moliyaviy tahlil innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini baholashda muhim hisoblanadi. Bu yondashuv korxonaning moliyaviy hisobotlari asosida amalga oshiriladi va quyidagi ko'rsatkichlarni qamrab oladi:

- **Xarajatlar va foyda nisbatini (ROI) aniqlash:** Innovatsiyaga sarflangan mablag'ning qancha daromad keltirganligini ko'rsatadi.

- **Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari:** Innovatsiya jarayonida korxonaning qarz yuki va likvidlik darajasini baholaydi.

- **Kutilayotgan daromad va tavakkalchilik tahlili:** Innovatsion loyihalar amalga oshirilgandan keyin olingan daromad va mavjud tavakkalchiliklarni baholash orqali kelgusidagi loyihalarning muvaffaqiyatini bashorat qilish imkonini beradi.

Innovatsion faoliyat samaradorligini yanada to'liq baholash uchun indikatorlar tizimi, SWOT tahlil va moliyaviy tahlilni birlashtiruvchi integratsiyalashgan yondashuv qo'llaniladi. Bu metod innovatsiyalarning korxonadagi iqtisodiy va strategik ta'sirini chuqurroq o'rganishga yordam beradi. Integratsiyalashgan yondashuv orqali korxonalar rahbariyati faoliyatni takomillashtirish uchun aniq choralarni ishlab chiqishi va investitsion qarorlarni qabul qilishi osonlashadi.

4. Natijalar (Results)

Ushbu bo'limda innovatsion faoliyatning samaradorligini baholashda qo'llanilgan metodlar natijasida olingan ma'lumotlar taqdim etiladi. Tahlil natijalari turli sanoat korxonalari tomonidan innovatsion jarayonlarni joriy qilish orqali erishilgan iqtisodiy va texnologik o'zgarishlarni ko'rsatadi. Bu natijalar quyidagi jihatlar bo'yicha tahlil qilinadi: Tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalarni joriy etgan korxonalar ishlab chiqarish hajmini sezilarli darajada oshirgan. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish mehnat unumdorligini oshirishga, ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini kuchaytirishga va chiqindilarni kamaytirishga olib keldi. Ushbu omillar korxonalarining raqobatbardoshligini oshirib, ularning bozorda o'z mavqeini mustahkamlashga yordam berdi. Innovatsiya joriy qilinganidan keyin ko'plab korxonalarda o'sish sur'atlari yiliga o'rtacha 15-20% gacha ko'tarilgan.

Innovatsion faoliyatning moliyaviy jihatlari o'rganilganida, daromadlar va sof foyda o'rtasidagi ijobiy dinamika kuzatildi. Innovatsiyaga sarflangan investitsiyalarning qaytish muddati (ROI) 2-3 yil ichida o'zini qoplayotgan korxonalar ko'p bo'ldi. Yangi mahsulotlar va xizmatlarni joriy etish korxonaning umumiy savdo hajmini 25-30% ga oshirgan. Bundan tashqari, ilg'or texnologiyalarning joriy etilishi operatsion xarajatlarni kamaytirishga olib kelgan, bu esa korxonalar moliyaviy barqarorligini oshirgan.

Innovatsion faoliyat natijasida texnologik jarayonlar optimallashtirilganligi aniqlandi. Korxonalar avtomatizatsiya va raqamlashtirishga katta e'tibor qaratib, ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirgan va xatoliklar sonini kamaytirgan. Ushbu texnologik o'zgarishlar ishlab chiqarish siklining qisqarishiga, mahsulotning sifati oshishiga va jarayonning yanada barqaror bo'lishiga olib kelgan. Masalan, ishlab chiqarish liniyalarini robotlashtirish orqali mehnat vaqtini 40% gacha qisqartirgan korxonalar kuzatildi. Umumiy natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyatni joriy etish korxonalariga nafaqat qisqa muddatli, balki uzoq muddatli foyda ham keltirmoqda. Innovatsiyalarning iqtisodiy samaradorligi yangi bozor segmentlarini ochish va korxonalar uchun barqaror iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini yaratgan. Innovatsion faoliyatni samarali amalga oshirgan korxonalar yanada yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga o'tib, global bozorga chiqish imkoniyatlarini oshirgan. Bu natijalar innovatsiyaning sanoat korxonalarining umumiy samaradorligiga ijobiy ta'sirini aniq ko'rsatadi. Innovatsion yondashuvlar nafaqat moliyaviy natijalarni, balki strategik rivojlanishni ham ta'minlaydi, bu esa korxonalar uchun kelgusidagi muvaffaqiyatning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

5. Tahlil va Muhokama (Analysis and Discussion)

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyatning sanoat korxonalarining samaradorligiga ta'siri juda sezilarli bo'lib, ularning iqtisodiy natijalari va bozor raqobatbardoshligini oshiradi. Innovatsiyalar orqali o'sish sur'atlari, texnologik optimizatsiya va moliyaviy natijalarning yaxshilanishi kuzatilgan. Biroq, innovatsiyalarni joriy qilishda bir qator omillar hisobga olinishi lozim.

- **Ilmiy-tadqiqot ishlari sarmoyalari:** Ilmiy va texnologik izlanishlarga yetarli resurs ajratish korxonalarining innovatsion salohiyatini oshiradi. Innovatsion faoliyatni rag'batlantirish uchun qo'shimcha investitsiyalar va grantlar kerak.
- **Malakali kadrlar:** Innovatsion jarayonlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yuqori malakali va ixtisoslashgan xodimlar zarur. O'quv va qayta tayyorlash dasturlari bu borada muhim omil hisoblanadi.
- **Texnologik infratuzilma:** Innovatsion faoliyat uchun zamonaviy texnologiyalarga ega bo'lish lozim. Bu esa korxonalar tomonidan yangi uskunalarni sotib olish yoki ishlab chiqarish tizimlarini modernizatsiya qilishni talab etadi.

Innovatsiyalarni joriy qilishda mavjud imkoniyatlar va cheklovlar tahlil qilinganida, quyidagilar ajralib turadi:

• **Imkoniyatlar:** Davlat tomonidan beriladigan subsidiya va imtiyozlar, xalqaro texnologik hamkorliklar va davlat-xususiy sheriklik loyihalari innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashda katta imkoniyatlar yaratadi.

• **Cheklovlar:** Innovatsiya jarayonida yuzaga keladigan asosiy cheklovlar qatoriga moliyaviy yetishmovchilik, yuqori tavakkalchilik darajasi va texnologiyalarni joriy qilishdagi byurokratik to'siqlar kiradi. Raqobatbardosh bozor sharoitlarida korxonalar ko'pincha innovatsiyalar uchun zarur bo'lgan katta mablag'larni ajratishdan cho'chishadi.

Innovatsiyalarni joriy qilish jarayonida texnologik, moliyaviy va tashkiliy muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bu muammolar quyidagicha aniqlangan:

• **Texnologik muammolar:** Yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va moslashtirish uchun vaqt va resurslar talab qilinadi.

• **Moliyaviy muammolar:** Innovatsion loyihalarning katta sarmoyalar talab qilishi va daromadning uzoq muddatda qaytarilishi.

• **Tashkiliy muammolar:** Innovatsiyalarni joriy qilish jarayonida ichki qarorlar qabul qilish jarayonlaridagi kechikishlar va yangi g'oyalarni qo'llab-quvvatlashdagi sustlik.

6. Xulosa (Conclusion)

Ushbu maqolada o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion faoliyatning sanoat korxonalarining samaradorligiga ta'siri juda ijobiydir. Innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga, xarajatlarni kamaytirishga va daromadni oshirishga yordam beradi. Biroq, bu jarayonni samarali boshqarish va qo'llab-quvvatlash uchun bir qator omillarni hisobga olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. -М.: Прогресс 1982. 388 стр
2. Atalay M., Anafarta N., Sarvan F. The relationship between innovation and firm performance: An empirical evidence from Turkish automotive supplier industry //Procedia-social and behavioral sciences. – 2013. – Т. 75. – С. 226-235.
3. Rashidov, R. (2022). Vozmojnosti regiona dlya innovatsionnogo razvitiya malogo biznesa. *Ekonomika i obrazovanie*, 24(1), 275–280
4. Baxtiyorov B. Markaziy Osiyo mamlakatlari va O'zbekistonda sanoat korxonalarining innovatsion boshqaruvi amaliyotining qiyosiy tahlili //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – Т. 10. – №. 3. – S. 95-10
5. Аблакулов К. (2022). Широкое использование научно-технического прогресса и инновационных факторов для увеличения прибавочной продукции. *Экономика и образование*, 24(1), 89–94

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

